

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

На предлог Већа Одељења за етнологију и антропологију од 20. марта 2025. године, Наставно-научно веће Филозофског факултета у Београду на својој 4. редовној седници, одржаној 3. априла 2025. године, донело је одлуку да нас изабере у Комисију за писање извештаја о оцени докторске дисертације **Стратегије идентификација интерно расељених лица са Косова и Метохије: антрополошка анализа усмених и писаних наратива о дому** Невене Петковић, дипломиране етнолошкиње-антрополошкиње, мастера етнологије и антропологије и докторанткиње на Одељењу за етнологију и антропологију. На основу анализе рукописа докторске дисертације и пратеће документације, подносимо Наставно-научном већу следећи

Реферат о завршеној докторској дисертацији

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији:

Невена Петковић је рођена 3. априла 1995. у Београду. Дипломирала је 25. септембра 2018. на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду са темом „Начини сазнавања и приказивања ‘реалности’ у етнографским филмовима Дејвида Мекдугала“ код ментора проф. др Слободана Наумовића, са највишом оценом и са просечном оценом на студијама 9,51. На истом Одељењу одбранила је 25. септембра 2019. мастер рад на тему „Типови политичког ангажмана у документарним филмовима о распаду Југославије“ код ментора проф. др Слободана Наумовића, такође са највишом оценом и просечном оценом на мастер студијама 10. Докторске студије етнологије и

антропологије уписала је академске 2019/20. године; ментор проф. Гордана Горуновић, коментор проф. др Слободан Наумовић.

За време основних академских студија, завршила је други семестар друге године (2016) на Одсеку за социјалну антропологије Пантеон Универзитета у Атини у оквиру Еразмус+ програма мобилности. Током основних студија волонтирала је на *Међународном фестивалу етнолошког филма* (2016–2018), који се традиционално одржава у Етнографском музеју у Београду. Учествовала је у бројним пројектним и културним активностима, било као ангажовано лице или волонтер. Током 2018. и 2019. године волонтирала је на *Међународном фестивалу фотографије Визуализатор*, организованом од стране удружења Центар за развој фотографије у Београду. Била је ангажована као координатор на Еразмус пројекту малог обима посвећеног културном наслеђу и принудним миграцијама „Дијалогом до наслеђа” (“Heritage in Dialogue – Towards sustainable inclusion of migrant women”; 1. 4. 2022 – 1. 10. 2023, Serbia, Spain).

Почев од 2016. године, била је учесник различитих пројеката у сфери неформалног образовања и летњих школа, као што су: Летња школа „Европско и балканско културно наслеђе” (23. 10. 2023 – 27. 10. 2023, Филозофски факултет, Београд); „Дунавска школа културног наслеђа” (“Danube School of Cultural Heritage”; 9. 5. 2019 – 14. 5. 2019, Novi Sad, Serbia); Еразмус програм „Млади балкански лидери” (“Young Balkan leaders – The power of Shared International Knowledge and Skills for Successful Management”; 25. 11. 2018 – 20. 2. 2020, Bulgaria, Serbia, Macedonia); Еразмус програм „Када магичне легенде упознају природу” (“When Magical Legends Meet Nature”; 2. 11. 2018 – 11. 11. 2018, Moncayo, Spain); Летња школа „Миграција – траума у транзицији” (Summer school, “Migration – Trauma in Transition: Exploring Socio traumatic Roots of Dealing with Refugees”; 21. 9. 2018 – 28. 9. 2018, Faculty of Philosophy, Belgrade); „Регионални камп рестаурације” (Regional Restoration Camp, Cultural Heritage Without Borders; 18. 9. 2016 – 1. 10. 2016, Berat, Albania).

Невена Петковић је запослена у Институту за српску културу Приштина – Лепосавић као истраживач-сарадник од 11. јула 2022. године. У оквиру ове институције била је претходно ангажована као докторанд и стипендиста Министарства просвете, науке и

технолошког развоја (1. 6. 2020 – 10. 7. 2022). Примарне области њених досадашњих проучавања су визуелна антропологија и политичка антропологија, којима се сада придружују антропологија миграција, антропологија фолклора и антропологија књижевности, на којима се заснива и њена докторска дисертација. Кандидаткиња је чланица Удружења фолклориста Србије.

Током докторских студија кандидаткиња Невена Петковић је објавила пет научних радова, који су тематски сродни предмету њене докторске дисертације. Три рада су публикована у часопису *Баштина*, један у часопису *Исходишта* и један у тематском зборнику Института за српску културу Приштина – Лепосавић.

Петковић, Невена. 2021. „Усмене историје Срба расељених са Косова и Метохије: утицај присилних миграција на концепт дома”. *Баштина*, год. XXXI, св. 54, 347–364. (doi: 10.5937/bastina31-32616)

Петковић, Невена. 2022. „Превазилажење колективне трауме: Антрополошка анализа усмених историја интерно расељених Срба са Косова и Метохије”. У *Страх у научном и уметничком стваралаштву*, ур. Драган Танчић, Јасмина Ахметагић, Далибор Елезовић, 575–594. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић. (ISBN 978-86-89025-80-4)

Петковић, Невена. 2022. „Антрополошки прилог разумевању положаја породица несталих Срба на Косову и Метохији”. *Баштина*, год. XXXII, св. 58, 363–377. (doi.org/10.5937/bastina32-40453)

Петковић, Невена. 2023. „Пролонгирано расељеништво и културно памћење: антрополошка студија случаја репрезентације живота Срба на Косову и Метохији”. *Исходишта* 9: 239–253. (doi.org/10.46630/ish.9.2023.17)

Petković, Nevena. 2023. “Anthropological Approach to the Question of Domicide.” *Баштина*, vol. XXXIII, no. 61, 431–448. (doi.org/10.5937/bastina33-46775)

Чланак „Усмене историје Срба расељених са Косова и Метохије: утицај присилних миграција на концепт дома” представља део прелиминарног истраживања на основу којег је формулисан предлог теме докторске дисертације „Стратегије идентификација интерно расељених лица: антрополошка анализа усмених и писаних наратива о дому”. Рад је заснован на теренском истраживању и прикупљању наратива о расељеништву различитих генерацијских скупова принудно измештених лица и породица са Косова и Метохије. Његов крајњи закључак потврђује значај генерацијског приступа теми расељеништва Срба са Косова и Метохије, указујући на разлике у наративизацији припадности које су уочене код саговорника различите животне доби. Истовремено, у њему се поставља основна, генерална истраживачка хипотеза о утицају присилних миграција на концепцију дома у свести расељених лица, као категорије повезане са доживљајем сопства, при чему се различити утицаји расељеништва идентификују у зависности од узраста у којем су саговорници проживели расељеништво. Генерацијску призму разлика у наративизацији припадности додатно употпуњују личне приче најмлађих чланова расељеничких породица који немају директно искуство расељеништва.

Рад „Превазилажење колективне трауме: Антрополошка анализа усмених историја интерно расељених Срба са Косова и Метохије”, Невена Петковић је представила на научном скупу „Страх у научном и уметничком стваралаштву“, у организацији Института за српску културу Приштина – Лепосавић, а рад је потом објављен је у истоименом зборнику радова. Он је базиран на анализи издвојене грађе прикупљене за потребе докторске дисертације „Стратегије идентификација интерно расељених лица: антрополошка анализа усмених и писаних наратива о дому”. На тај начин, рад је заснован на сарадничком и вишелокацијском антрополошком приступу, унутар којег саговорници имају утицај на уобличавање предмета истраживања, док праћење њихових активности укључује обављање теренског рада на различитим локацијама. У теоријској основи рада садржан је концепт *културне трауме*, примењен у анализи начина на који интерно расељена лица исказују своје делатне капацитете у обради теме прогона. Примарни фокус рада чини наративизација искуства расељеништва, а његови резултати пружају увиде у положај расељеничке популације. Такође, резултати потврђују увид да лица своју

припадност везују за подручја са којих су расељена, без обзира на то да ли су решила свој статус, остварила право на повратак или се адаптирала у нове средине.

Рад „Антрополошки прилог разумевању положаја породица несталих Срба на Косову и Метохији” бави се темом отмица и нестанака лица на Косову и Метохији у периоду који је обележило НАТО бомбардовање Савезне Републике Југославије. Наведеној теми приступа се на основу животних наратива интерно расељених лица и личних прича чланова породица несталих особа, прикупљених током теренског истраживања, при чему су грађи придодати интервјуи с особама ангажованим у организацијама које се баве наведеном проблематиком. Прикупљање теренске грађе подразумевало је и присуство на појединим званичним догађајима и годишњицама које су посвећене несталим лицима. *Чекање* чланова породица несталих лица на информације о ближњима, у складу са постојећим теоријским оквирима, посматра се као контекстуално и идеолошки обликован друштвени процес, чиме се разматра положај ове популације. Антрополошки приступ *чекању*, на тај начин, пружа додатне увиде у проблематику хуманитарног питања несталих лица, које чини неизоставан аспект јавног сећања обликованог последицама дуготрајног сукоба. Рад уједно представља тежњу да се теми расељеништва Срба са Косова и Метохије, са једне стране, и теми нестанака лица узрокованих конфликтом на наведеном подручју, са друге, приступи као сродним питањима, упркос њиховом раздвајању у јавној сфери.

Чланак „Пролонгирано расељеништво и културно памћење: антрополошка студија случаја репрезентације живота Срба на Косову и Метохији” базиран је, као студија случаја, на контекстуалној антрополошкој интерпретацији издвојених дела Радмиле Тодић Вулићевић, неафирмисане ауторке која у својим делима тематизује проживљено искуство расељеништва из Приштине и са њим повезана сећања. У предмет истраживања укључени су дневнички запис ауторке *Косово и Метохија: имање и немање* (2004), књига *Приштина, Приштевци и време* (1999) и аматерски документарни филмови: *Погаљач омеђен људски живот* (2013), *Приштина: несавршена (незавршена) прича* (2016), *Жути аутобус* (2018), *Један дан живота* (2019). Рад је базиран на теоријско-методолошким оквирима антропологије књижевности и визуелне антропологије, при чему се испитује могућност употребе ових врста стваралаштва и грађе као допунских извора у оквиру теренских

истраживања пролонгираног расељеништва Срба са Косова и Метохије. Одабрани текстуални и документарни материјал третиран је као медијум обликовања културног памћења, који је потребно поредити са теренском грађом, праћењем формирања односа према прошлости.

Чланак „Антрополошки приступ питању домицида” заснива се на контекстуалном теоријском разматрању доступних истраживања о феноменима подведеним под концепт *домицида*, који је првобитно формулисан у домену географских студија културе становања. Рад полази од примарног значења овог термина, чији се опсег односио на планску девастацију физичког простора становања, да би потом размотрио његове касније надоградње и његову могућу примену у контексту истраживања расељеништва Срба са Косова и Метохије. На тај начин, полемише се о сврсисходности употребе овог појма у оквиру других антрополошких студија које се баве губитком дома и његовим превазилажењем. Савремени обухват концепта тако сажима различите идеолошке аспекте систематског стварања препрека у становању. У раду су представљене и сажете различите типологије *домицида*, а накнадно формулисана поткатегорија *кумулативног домицида*, у складу са савременим истраживањима, посматра се као подврста *културне трауме* и предлаже се даља синтеза ових концепата. Могући допринос употребе овог концепта у домену антропологије размотрен је кроз увиде у утицаје губитка дома на свакодневни живот и реакције погођене популације, које пружају истраживања овог типа.

У току докторских студија кандидаткиња Невена Петковић је учествовала на пет научних скупова. На међународном научном скупу „Страх у научном и уметничком стваралаштву”, одржаном 16. и 17. јуна 2022. године у Лепосавићу, чији је организатор био Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, презентовала је рад „Превазилажење колективне трауме: Антрополошка анализа усмених историја интерно расељених Срба са Косова и Метохије”, сачињен на основу теренске грађе прикупљене на Косову и Метохији. Рад је објављен у тематском зборнику који носи наслов по конференцији (ISBN 978-86-89025-80-4).

На међународном научном скупу „Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима”, одржаном 14–16. октобра 2022. године у Темишвару, у организацији Западног универзитета у Темишвару, Универзитета у Нишу и Савеза Срба у Румунији, представила је рад „Пролонгирано расељеништво и колективно сећање: антрополошка студија случаја репрезентације живота на Косову и Метохији” (“Protracted Displacement and Collective Memory: Anthropological Case Study on Representation of Life of Serbs in Kosovo and Metohija”). Рад је објављен у часопису *Исходишта* 9 (doi.org/10.46630/ish.9.2023.17).

У оквиру међународног научног скупа „Косово и Метохија кроз чињенице, тумачења и симболе”, одржаног 13. и 14. септембра 2023. године у Лепосавићу, у организацији Института за српску културу Приштина, презентовала је рад „Симболика стругане погаче у народним обичајима Срба на централном Косову”, заснован на истраживању спроведеном у селима Општине Приштина и Општине Липљан, претежно настањеним српским становништвом, то јест, у Грачаници, Лапљем Селу, Радеву, Скуланеву, Добротину, Доњој Гуштерици. Рад је објављен у тематском зборнику *Косово и Метохија кроз чињенице, тумачења и симболе* (ISBN 978-86-89025-92-7).

Реализовала је и учешће на међународном научном скупу Института за српску културу Приштина – Лепосавић – „Ми и други кроз визуру Косова и Метохије” 19. и 20. јуна 2024. године, који је одржан у Рашки. На њему је представила рад „Филије: Култура исхране Срба и Албанаца на Косову и Метохији и њен регионални контекст”, настао на основу анализе медија. Он је затим публикован у тематском зборнику Института са српску културу *Ми и други кроз визуру Косова и Метохије*, књ. 3. (ISBN 978-86-82736-05-9)

Такође, узела је учешће у Организационом одбору домаћег научног скупа „Антропологија књижевности, уметности и медија”, одржаног 22. и 23. децембра 2023. године, чији је организатор било Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. На скупу је представила рад „Наративизација расељеништва као културне трауме: контекстуална антрополошка анализа одабраних дела

аутора Пере Стефановића”, чији је сажетак објављен у књизи апстраката (ISBN 978-86-6427-290-2).

Поред учешћа на домаћим и међународним научним скуповима, Невена Петковић је одржала и неколико стручних предавања: на *Викенду нематеријалног културног наслеђа* 16. децембра 2023. године презентовала је тему „Умеће прављења стругане погаче: симболика културне праксе Срба у централном делу Косовске котлине”. По позиву, одржала је гостујуће онлајн предавање 5. фебруара 2024. године на Факултету примењених наука Универзитета у Диселдорфу, представљајући резултате сопственог истраживања на Косову и Метохији студентима на Катедри за социјални рад. Поред тога, учествовала је у раду „Међународног академског форума за постдипломце Тонгџи Универзитета и Универзитета у Београду – Глобално и регионално управљање” (“International Academic Forum for Postgraduate Students of Tongji University and University of Belgrade – Global and Regional Governance”), одржаног 21. новембра 2024. на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

Докторска дисертација Невене Петковић, „Стратегије идентификација интерно расељених лица са Косова и Метохије: антрополошка анализа усмених и писаних наратива о дому“ има 363 стране главног текста и 15 страна наведених извора и литературе. Текст дисертације је допуњен табелама, графиконима и фото-илустрацијама. Структура садржи 12 обимних поглавља, која се даље гранају на већи број потпоглавља, затим списак коришћених извора и литературе и Апендикс, који садржи Агенде са догађаја, Извештај са терена и Фотографије (колективних смештаја, свакодневних експоната, гробља у Приштини и једног разредног часа у Грачаници). Свеукупно, дисертација има 417 страна.

2. Предмет и циљ докторске дисертације

Предмет докторске дисертације Невене Петковић чине различите стратегије идентификације (или, другим речима, феноменологије (не)припадања) трију аналитички рашчлањених генерацијских скупина присилно расељених лица са територије Косова и

Метохије након оружаног сукоба тзв. Ослободилачке војске Косова (УЧК) и војске и полиције СРЈ, интервенције (агресије) НАТО 1999. и етничког насиља у Мартовском погрому 2004. године. Ове стратегије су откривене, анализиране и контекстуално интерпретиране на основу опсежног теренског истраживања на локалитетима у којима бораве расељене породице и појединци и антрополошке анализе њихових, усмених и писаних, наратива, добијених путем интервјуа, односно читања значења одабраних књижевних дела у оквиру косовскометохијске књижевности на српском језику о сложеним и трауматичним искуствима протеривања и расељеништва, губитка домова, заснивања нових и адаптације на другачије услове живота на другим дестинацијама и у новим местима пребивалишта. Истраживање је стога по свом основном карактеру квалитативно, мутилокално и мултивокално оријентисано.

Надовезујући се на досадашња антрополошка истраживања присилних миграција и увиде које она пружају у разумевању категорије дома и појма измештености, докторска дисертација Невене Петковић истражује културно специфичне одговоре на расељеништво у виду стратегија идентификације учесника. *Присилне миграције* су схваћене као „крвни“ термин који се односи на недобровољно кретање људи, узроковано различитим факторима, што укључује прелазак државне границе или размештање унутар територије исте државе, те сâмим тим обухвата избеглице и интерно расељена лица, али и жртве трговине људима. Термин *интерно расељена лица*, којим је циљна група испитаника обухваћена националним стратегијама као рањива, и као таква уже одређена, у конкретном случају подразумева расељена лица унутар територије Србије и на северу Косова. Оба термина у употреби – *присилне миграције* и *интерно расељена лица*, контекстуализовани су и проблематизовани, подједнако као и однос испитаника према самој категорији *интерно расељена лица*.

Прикупљање искуствене евиденције методом посматрања с учествовањем и техником интервјуа вршено је на више урбаних и руралних локација унутар Косова и Метохије као и Републике Србије. Примена колаборативног и мутилокацијског приступа, праћењем рада сарадника ангажованих у удружењима која се баве правима расељеника (организација „Срећна породица“ из Ниша и организација „Свети Спас“ из Београда), утицала је на географски оквир истраживања, тако да су свеукупно интервјуи обављани на подручју Новог Сада (у мањем броју), Београда, Ниша, Косовске Митровице, Грачанице и околине,

уз посете повратницима, које су подразумевале обилажење различитих локација (Готовуша, Штрпце, Брезовица, Станишор, Бостане, Шилов, Видање, Осојане, Жач, Доњи Драгољевац, Љубожда, Новаке, Велика Хоча, Угљаре). Учесће у колективним посетама расељеника принудно напуштеном подручју, током којих се обилазе локална гробља, цркве и манастири, подразумевало је обилазак Приштине и Призрена. Део прелиминарног истраживања, започет у време пандемије Ковид 19, укључивао је и онлајн интервјуе, с тим да је лични контакт са појединим саговорницима из ове групе накнадно успостављен, најчешће током колективних посета расељеном подручју или у време боравка истраживачице на Косову и Метохији. Услед радног ангажмана у Институту за српску културу, истраживачица је вршила теренске активности и у Лепосавићу.

Главни циљ проучавања у докторској дисертацији јесте појашњење начина на које се *дом*, као категорија која је нужно повезана са стратегијама идентификације, концептуализује под утицајем присилних миграција. Тако постављен циљ је повлачио за собом анализу генерацијских разлика при осмишљавању дома, као и истраживање колективног памћења и процеса конструкције културне трауме у оквиру створеног узорка проучаване популације. У докторској дисертацији је реализован главни циљ истраживања – на основу анализе сакупљених усмених и писаних извора откривени су и интерпретирани начини на које испитаници изнова конструишу идеју дома по расељеништву, односно начини на које они/оне успостављају линије континуитета са напуштеним подручјем путем сачуваних предмета и успомена.

3. Теоријски оквир и истраживачка питања (основне хипотезе од којих се полазило у истраживању)

Теоријски оквир је комплексан и обухвата разнолике приступе у више научних области, као што су антропологија миграција, интердисциплинарне студије сећања, антропологија фолклора и антропологија књижевности, које су у овој студији креативно и интертекстуално повезане. Истраживачица је конципирала сопствени приступ теми на темељу кључних радова домаћих и страних аутора и ауторки који се баве како питањима идентификације, присилних миграција, друштвено-политичких процеса на Косову и

Метохији, тако и на приступима оних научника који се користе методом усмене историје и личних прича, анализом других мнемоничких извора, политичке употребе традиције итд.

Идентификација расељених лица се посматра, у складу са теоријским оквиром који је понудио Роџерс Брубекер (Brubaker 2004), као део политичких, друштвених, културних и психолошких процеса. То импликује примену конструктивистичког и интеракционистичког приступа етничкој и националној идентификацији, чиме се измешта фокус са група као таквих и ставља акценат на проучавање социокогнитивних и интеракционистичких процеса, у којима сами појединци користе одређене категорије како би придали сврху себи, другима и свету. Овај приступ се такође интересује за начине којима се врши инструментализација категорија националности и етничитета на вишим нивоима, у домену институција.

У истраживању односа према расељеном подручју, докторска дисертација Невене Петковић полази и од теорија о значају колективног памћења и његовој улози у изградњи *културне трауме*, домицида (физичког уништења и губитка дома) и бездомности. Културна траума је дефинисана као промена која се јавља онда када друштвени проблеми задобију конотације културних, при чему долази до измена на нивоу јавних дискурса који утичу на конструкцију колективног идентитета.

Будући да расељеништво Срба са Косова и Метохије представља значајан историјски догађај, док сам однос према прошлости представља одраз друштвено-политичке структуре и пожељних идентитетских формулација, анализа књижевних наратива и усмених историја о расељеништву показала се важном за истраживање тзв. производње културне трауме.

У примени генерацијског приступа сећању дисертација се ослања на оквири студије социјалне антропологије Монике Палмбергер (Palmberger 2016), *Како се генерације сећају: конфликтне историје и дељена сећања у постратној Босни и Херцеговини*, при чему се истражује „сећање које се још чува међу генерацијама“ и начин на који је оно обликовано контекстом. Према одређењу поменуте ауторке, генерацијско позиционирање, тј. животно доба је важно за разумевање односа према прошлости, било да је реч о прошлим епохама, догађајима или ратовима. Даље, истраживање је било усмерено на поље повезивања индивидуалног и колективног памћења, а инспирацију за то су пружиле студије Алаиде и Јана Асмана. Сећање се посматра као друштвена пракса због чињенице

да се оно заснива на комуникацији и поновној наративизацији. Искуствена основа сећања у студијама случајева је неоспорно значајна као допунска компонента емпиријских и квалитативних истраживања у антропологији, што потврђују и друга проучавања. Интерсубјективну основу и природу сећања, чак и у случају индивидуалних животних прича и историја, констатују многи друштвени и хуманистички научници. Овај увид налаже проучавање у феноменолошком кључу које обухвата анализу активности, друштвених односа и културно конструисаних доживљаја путем којих се дом опредмећује.

У тако дефинисаним оквирима, у дисертацији се истражује тема расељеништва (претежно) Срба са Косова и Метохије контекстуалном анализом наратива, то јест антрополошком анализом писане речи и усмених историја. Метод рада на терену је укључивао полуструктурирае интервјуе приликом прикупљања усмених историја, затим посматрање са учествовањем током колективних посета и структуриране интервјуе са лицима која су радила при систему заштите интерно расељених лица.

Одабрани приступ је захтевао и издвајање кључних временских периода заступљених у наративима испитаника: период живота у Савезној Федеративној Републици Југославији; период протеста који је поновно покренуо питање статуса Аутономне Покрајине, тј. период тзв. антибирокупске револуције; време НАТО интервенције и пост-конфликтно стање. У складу са тим, засебан предмет представљају наративи расељених лица о Југославији и југословенству, с обзиром на то да је перцепција живота у СФРЈ и СРЈ кључна за контекстуализацију односа расељених лица према прошлости, чије разумевање је значајно за истраживање стратегија идентификације.

Основне хипотезе од којих се пошло у истраживању су следеће:

1. да се утицај расељеништва одражава на културне формулације дома, те да анализа релевантних извора грађе доприноси разумевању замишљене категорије дома и самог искуства измештености;

2. да проучавање савремене косовскометохијске књижевности и издаваштва на српском језику може да омогући дубље увиде у однос према месту порекла и месту пребивалишта, као и друштвено-политичке околности којима је он обликован;

3. да се комбиновањем изучавања усмених историја и писаних, књижевних наратива може доћи до приказа агенсности расељених лица, што омогућава јасније поимање концептуализације дома у свести расељених лица.

Резултати истраживања су потврдили све ове хипотезе.

4. Кратак опис садржаја дисертације

Докторска дисертација садржи следећа поглавља: Увод; Методологија теренског рада; Одређење тематског оквира рада: Интерно расељена лица; Појам дома у антропологији и шире; Сагледавање расељеништва кроз призму студија сећања: теоријско-методолошки оквир анализе грађе; Теоријско-методолошки оквир анализе усмених наратива о дому; Теоријско-методолошки оквир анализе писаних наратива: контекст књижевне обраде прогона Срба и других народа са Косова и Метохије; Текстуализација расељеништва; Однос према прошлости у контексту идентификације саговорника прве генерацијске скупине; Друга генерацијска скупина: заједнички доживљаји као конститутивне тачке једне *културно-историјске генерације*; Трећа генерацијска категорија саговорника: наративизација припадности и Завршна разматрања, након којих следе Извори, Литература и Апендикс.

У уводном поглављу је дата дескрипција сакупљене усмене грађе, начина њеног сакупљања и табеларни приказ интервјуа обављених са информантима и казивачима из три генерацијске скупине. Овде је извршена класификација грађе и информаната (тј. расељених особа) на примарне (главне), секундарне, помоћне и додатне, што укључује и саговорнике који могу бити и расељена лица, али је њихов положај у истраживању првенствено одређен њиховом позицијом као представника организација које се баве питањима интерно расељених особа и њиховог повратка на Косово и Метохију.

Прво поглавље је посвећено методологији теренског рада и важности колаборативне антропологије која се налази у основи спроведеног истраживања. У трећем поглављу је дефинисана категорија „интерно расељена лица“ као принудних миграната и размотрена су питања у оквиру система заштите интерно расељених лица, као и тачке спорења између заступника и противника постојећег система заштите ИРЛ.

Четврто поглавље се усредсређује на формулације концепта дома у антрополошким и друштвенонаучним студијама кроз међусобно повезане теме као што су: локација, идентитет везан за место или релациона компонента дома; материјална димензија дома и сећања; нематеријална упоришта дома: културне праксе путем којих се изражава припадност; улога идеологија у омеђивању граница дома; губитак дома и његово превазилажење, дисконтиутети у процесу стварања дома; агенсност принудних миграната и политичко-географски услови за стварање дома на Косову и Метохији.

У петом поглављу дисертације, расељеништво се посматра кроз призму студија сећања и затим формулише теоријско-методолошки оквир за анализу грађе о културној трауми. Шесто поглавље садржи теоријско-методолошки оквир анализе усмених наратива о дому посредством којег се врши проблематизовање дефиниција наратива, указује на наративни заокрет, дефинишу наративни идентитет и припадност кроз наративизацију, те уводи питање односа између религије и идентификације, да би се завршило описом методологије сакупљања животних и личних прича саговорника и историјског контекста њихове анализе.

Предмет седмог поглавља јесте анализа писаних наратива, тј. књижевних дела о прогону Срба и других народа са Косова и Метохије. Овде је приказан основни метод у анализи текстуалних наратива о дому – актанцијални модел и размотрен контекст одабраних дела у оквиру косовскометохијске књижевности на српском језику. Осмо поглавље развија анализу даље у овом правцу тако што се усредсређује на теме и мотиве књижевно уобличених сећања на расељеништво и сентиментално или чулно обојене описе првобитног, а изгубљеног дома и места боравишта.

У деветом поглављу приступа се излагању наративне грађе о прошлости из перспективе прве генерацијске скупине саговорника. Наиме, у истраживању је заступљен генерацијски приступ, што је захтевало укључивање генерација које су расељеништво доживеле у зрелој доби (рођене између 1945. и 1969. године), особа које су расељеништво доживеле у младости (између 1970. и 1985), као и потомака расељених лица (између 1986. и 2004). Истраживањем је обухваћено стотинак информаната различите животне доби, економског статуса и степена образовања. Након прегледа стања међуетничких и политичких односа пре 1999. године, следе излагање и анализа наративне грађе о искуствима расељеништва, дома и бездомности с акцентом на социјалним праксама,

идејним и идеолошким аспектима дома из родне и генерацијске перспективе, те искуствима ове категорије саговорника током поновних сусрета са расељеним подручјем, проблемима повратничке популације и питањима у вези са положајем Срба на КиМ.

Десето поглавље бави се наративима друге генерацијске скупине, чији се заједнички доживљају посматрају као конститутивне тачке једне културноисторијске генерације. Овде се указује на специфичности њихових наратива о дому, домициду и физичко-емотивним спонама са постратним подручјем. Трећој генерацијској скупини је посвећено следеће, 11. поглавље, које се у целости бави њиховим наративизацијама припадности.

Последње, 12. поглавље дисертације садржи Завршна разматрања с упоредном анализом сличности и разлика између сакупљених усмених извора и књижевних текстова, као и три генерацијске скупине. Изведени закључци се могу резимирати на следећи начин. Анализом наратива прве групе саговорника потврђено је да се њихове идентификације базирају на континуитету припадности принудно напуштеним пребивалиштима, при чему је сама присила расељења углавном представљана као трајно стање. Наведени сегмент анализе је такође показао адекватност мутилокалног приступа, јер су организоване колективне посете послератном подручју служиле првенствено као места окупљања лица у овом генерацијском распону. Социјалне праксе саговорника ове групе откривале су снажне емоционалне и физичке везе са местима која су лица била принуђена да напусте, понекад изражене кроз наставак рада у измештеним јавним институцијама Републике Србије у Покрајини, посете територији, организовање културних активности на постратном подручју, сезонски или стални повратак у принудно напуштене средине. Нарације о прошлости у првој, као и у другој скупини саговорника биле су посебно важне за разумевање различитих концепата дома, уобличаваних кроз призму сведока интензификације конфликта.

Анализа наратива друге генерацијске скупине истакла је карактеристике одрастања у Покрајини, обележеног израженом етничком дистанцом, институционализованом кроз образовање и интернализованом кроз игру. Казивачи из ове групе углавном су испољавали израженију реконцептуализацију значаја ранијих места становања породица у својим аутобиографским садржајима, некада придајући мање важности посетама постратној територији, али одржавајући емоционални континуитет припадности на том пољу.

У поређењу са примарном грађом, личне приче о расељавању треће генерацијске групе, које су служиле као секундарни материјал уз животне наративе, показале су драматичне измене перцепције својевремених места живљења породица и концепата дома, а ефекти принудног измештања поновно су били очигледни. Ова група је исказала знатно флексибилније формулације припадности, унутар којих је истицан значај ширег постратног подручја, пре него конкретна, својевремена пребивалишта породица унутар њега. Стид изречен у вези са породичним пореклом, услед потенцијалног неприхватања од стране вршњака, отуђеност проживљена приликом посета Покрајини, и наративи о страху за безбедност, били су изражени код појединих саговорника ове групе, разликујући је тиме од преосталих генерацијских скупова. Примарни и секундарни материјали стога су пружили увид у специфичне формулације места сећања у расељеништву и њихов одјек кроз различите медијуме и праксе. Генерацијске специфичности у наративи, међутим, нису укључивале хомогене процесе формирања сећања унутар скупина, већ су разобличавале динамику породичног фолклора под утицајем актуелног политичког стања у послератном региону.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Докторска дисертација Невене Петковић је оригинално и у целости самостално научно дело које се заснива на корпусу сопствене грађе, сакупљене у току мултилокацијског теренског истраживања, иновативном приступу и дубинској анализи феномена и процеса путем креативне примене кључних поставки релевантне антрополошке и друштвенонаучне литературе. Главни доприноси ове докторске дисертације огледају се у: формулацији теоријског оквира проучаваног проблема у вези са вулнерабилном популацијом; квалитету сакупљене грађе и опсегу узорка; начину вођења антрополошког истраживања и етици у вези са подацима (чему је посвећено једно потпоглавље) – колаборативној антропологији као главном модусу антрополошког рада на терену, чиме се постиже мултивокалност и увођење мноштва перспектива самих субјеката истраживања, којима се уз то приступа као делатним учесницима друштвено-историјских догађаја и културних процеса (уместо улога жртве и пасивних страдалника), као и

креаторима сопствених животних и личних наратива о садашњости, прошлости и будућности.

Што се теоријског оквира тиче, значајни помаци остварени су у неколико области. На првом месту, како је то већ наговештено, ради се о добро темперованој интердисциплинарности, у оквиру које се повезују приступи и појмови из антропологије и посебно антропологије миграција, антрополошке лингвистике, фолклористике, теорије књижевности, студија трауме и низа других дисциплина. Тиме се остварује интегрисани приступ истраживању „језичке слике света“ и њених „појмовних метафора“, што се надовезује на анализу „вернакуларних идеја“, односно „фолклорних идеја“, поготову „породичног фолклора“ о коме пише Драгана Антонијевић, у циљу подробније анализе „културе сећања“ у контексту „трауме расељеништва“. Нијансирана анализа, која треба да води ка потпунијем разумевању начина на које различити облици сећања на дом доприносе индивидуалним и колективним стратегијама (само)идентификације, спроводи се на два нивоа – нивоу усмених облика наратије и нивоу писаних наратива, за чију анализу се развијају специфичне методологије.

Потом, ради се о једном од првих случајева примене генерацијског приступа у разматрању сећања на дом и наратије о дому у оквиру домаће етнолошко-антрополошке продукције. Мењајући и прилагођавајући приступ утемељен у концепту „генерацијског позиционирања“ који је применила Моника Палмбергер у студији о генерацијском сећању на рат у Мостару, кандидаткиња развија критеријуме за разликовање три генерацијске кохорте интерно расељених лица (рођени између 1945. и 1969. године; између 1970. и 1985; између 1986. и 2004.) и пореди начине на које те узрасне групе организују сећања на дом и са њима повезане облике самопоимања. Генерацијско позиционирање саговорника је у том смислу оправдано с аспекта теоријских полазишта које ауторка износи, као и очекиваних, а такође и остварених резултата истраживања.

Даље, Невена Петковић предузима и обухватно преиспитивање различитих појмова који се у литератури користе да опишу својства ширих просторних и социјалних локација у којима су смештени индивидуални домови којих се информанти сећају, и о којима се приповеда у сакупљеним наративима. Ради се, на првом месту, о појмовима „енклава“ и „гето“, који су већ били коришћени у домаћој и страној литератури да се опишу политички и социјални услови који одликују омеђене просторе у којима су принуђене да обитавају

српске заједнице на Косову и Метохији. Кандидаткиња разматра и друге појмове, попут „енцистације“ и „енкапсулације“ које је развио Глен Боумен да опише стања у палестинским заједницама попут Газе или Западне Обале. Ради се о појмовима који нису до сада били коришћени у разматрању просторног и политичког положаја који утиче на обликовање сећања на дом и наратије о дому међу интерно расељеним лицима. Коришћење тих појмова може да има врло занимљиве теоријске импликације, али и проблематичне етичке последице. Из тог разлога, веома је важно што је Невена Петковић у интервјуима са појединим саговорницима успела да примети, издвоји и детаљније образложи разлоге због којих су информанти имали нелагоду да те појмове користе, или су чак били склони њиховом потпуном избегавању.

Сматрамо да је врло корисно то што је кандидатикиња саговорнике разврстала у табеле, односно то што табелу чине колоне које омогућавају лако праћење структуре узорка, и то спрам оних фактора који су од значаја за разумевање теме истраживања (рецимо, у табели се може уочити и колико дуго је трајао разговор са саговорницима). Избор метода је врло пажљиво изведен, а исто важи и за избор литературе која је одговарајућа спрам постављене методологије истраживања (теренски рад, анализе и интерпретације). Стил писања је добар, терминологија која се користи је одговарајућа и врло пажљиво бирана, и образложена је употреба појмова који се користе. Све што се тиче теоријских поставки у вези са појмовним апаратом који се користи у антропологији за појашњење околности насталих услед разних форми креирања дома и његовог нестајања, односно формирања нових форми и садржаја, узето је у разматрање. То се показало врло конструктивним јер, иако је реч о лицима која су привремено расељена, то још увек не значи да су и изолована, већ да и њих могу снаћи разне околности – од девастације дома до оних ситуација које се налазе поглавито у случају бескућника, на пример. Реч је социјалној, материјалној и духовној категорији истовремено.

Појам *дома* указује на још једну важну компоненту – флуидност, у смислу да дом није само приватно окружење, јер је тешко приватно и јавно раздвојити на начин који би подразумевао да појединац у дом не улази без оног дела себе који се тиче јавног – као појединци, ми смо дефинитивно и јавно и приватно, и та целина утиче на креирање дома, а то се код овог истраживања јасно уочава. Географски простор може бити упамћен у виду сећања и креирати место у том сећању – као да смо родни крај понели са собом.

Помно изабран термилошки и методолошки апарат показује да је кандидаткиња овладала познавањем терена; на основу прелиминарних истраживања стекла је искуство у погледу тога шта терен као место истраживања може да пружи. Говорећи о наративизацији припадности кандидаткиња указује на једну важну димензију у анализи и интерпретацији – то је да оно што саговорник говори има одређену позадину, у смислу да је настајало кроз социјализацију, живот у одређеној породици, средини и животним околностима, а све то има утицај на исказ. Ако се то има у виду, тај исказ ће се тумачити као целина у целини, као део за себе али и у спрези са осталим (колективним) нивоима. Кандидаткиња упућује на културно вредносне димензије наратива, а не искључиво на чињеничност изнетих тврдњи. Наративом се тако у конструктивистичком кључу импликује агенсност казивача. Ауторка изузетно цени свој материјал, не доживљава га као пуку емпиријску грађу која јој омогућава поткрепљивање теоријских полазишта, већ као материјал који она врло пажљиво анализира и сагледава, не губећи из вида значај целине у том поступку. Евидентно је и разумевање идентитета као процеса или поља којем се приступа као променљивој категорији и стратегији; кандидаткиња је свесна чињенице да је поглед на идентитет од стране саговорника један аспект, а поглед од стране истраживача други.

Докторска дисертација Невене Петковић је од посебног значаја за социокултурну антропологију из више разлога. Избор теме истраживања је оправдан и иновативан зато што поставља у фокус питања која су остајала по страни у досадашњим антрополошким истраживањима миграција (интерних, принудних, привремених) у Србији. Теми расељеништва се приступа са аспекта који је омогућио увид и разумевање проблематике на један целовит начин. Та целовитост произлази из теоријског и емпиријског приступа теми и конзистентне аргументације, а не из селективног навођења грађе тако да она подупиरे полазне хипотезе у истраживању. У докторској дисертацији сви структурни делови текста су јако добро истакнути, избалансирани и повезани у целину захваљујући изузетно конструктивно постављеном теоријско-методолошком оквиру.

У коначном резултату добијамо одговоре на питања која су горућа у погледу разумевања расељеништва на простору Републике Србије. Посебно драгоценим сматрамо богат емпиријски материјал који се читаоцу износи на увид. Такође, желимо да истакнемо високе етичке стандарде које је Невена Петковић доследно заступала у односу према

саговорницима и на моменте осетљивим и интимним садржајима које су они били спремни да поделе са њом.

6. Закључак

На основу увида у докторску дисертацију и ставки наведених у овом реферату, закључујемо да је дисертација кандидаткиње Невене Петковић под насловом „Стратегије идентификација интерно расељених лица са Косова и Метохије: антрополошка анализа усмених и писаних наратива о дому“ написана у складу са одобреном пријавом и да је оригинално и самостално научно дело које остварује доприносе у области социокултурне антропологије. Садржај дисертације, њена теоријска и етнографска утемељеност, као и оригиналност научне аргументације, указују на то да кандидаткиња поседује потребне теоријско-методолошке квалитете за научни рад и самостално научно истраживање. Констатујемо да су се стекли услови за јавну одбрану дисертације. Предлажемо Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду да усвоји позитивно мишљење Комисије и донесе одлуку којом се кандидаткињи Невени Петковић одобрава усмена одбрана докторске дисертације **„Стратегије идентификација интерно расељених лица са Косова и Метохије: антрополошка анализа усмених и писаних наратива о дому“.**

У Београду, 7. 5. 2025.

Комисија:

Проф. др Драгана Антонијевић, редовна професорка
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Проф. др Лидија Радуловић, редовна професорка
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Др Сања Златановић, виша научна сарадница
Институт за политичке науке, Словачка академија наука, Братислава

Др Јадранка Ђорђевић Црнобрња, научна саветница
Етнографски институт САНУ, Београд